

ՍԵՅՐԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Փիլիսոփայական գիտ. դոկտոր, ԵՊՀ

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԼԱՅՈՒ ՈՒՍՍՈՒՆՔԸ ՄԵՂՔԻ ՍԱՍԻՆ

«Քանզի որչափ մահու չափ մեղս ունի մարդ՝
այնչափ բազում տեսաւ ունի»:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացի

ՍԵՂՔԸ առանցքային այն երեւոյթն է, որը պայմանավորում է քրիստոնեական վարդապետութեան եւ բարոյականութեան բովանդակութեւնը, «մեղսագործութիւն-փրկութիւն» հարացույցի շրջանակում իմաստավորում մարդու կեցութիւնը՝ ծննդից մինչեւ մահ ու մահվանից մինչեւ հարութիւն: Առանց սկզբնական մեղքի պարզապէս չէր լինի մարդու հայտնի պատմութիւնը (վերափոխելով Աստծու մասին Վոլտերի հայտնի խոսքերը՝ կարելի է ասել, որ եթէ մեղքը չլինէր, ապա այն պետք է անպայման հորինվեր), հետեւաբար մեղսագործութիւնը մարդկային դրաման բեմականացնելու պարտադիր նախապայմանն էր: Մեղքի գոյութեամբ նույնիսկ կարելի է ապացուցել Աստծու գոյութիւնը. եթէ կա մեղք, ուրեմն Աստված գոյութիւն ունի, որովհետեւ «ամենայն մեղք... յանցումն է սուրբ պատուիրանացն Աստուծոյ»¹: Պատվիրանազանցութիւնը (նախնական մեղքը) նախանշեց մարդու երկրային կյանքի ապագան, էապէս փոխեց մարդու ճակատագիրը, գլխիվայր շուռ տվեց նրա հարաբերութիւնները Աստծու, բնութեան ու արարածների հետ, ձեւավորեց նոր պատկերացումներ բարու եւ չարի մասին, մարդու ճակատին դրոշմեց աքսորյալի, որոնողի ու տառապողի նշանը, անջնջելի հետք թողեց մարդու բնութեան եւ էութեան վրա՝ թուլացնելով նրա իմացական ու կամային կարողութիւնները: Միաժամանակ մեղքի «շնորհիվ» տեղի ունեցան մարդկային պատմութեան շրջադարձային իրադարձութիւնները՝

¹ Տե՛ս Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԼԱՅԻ, Մեկնութիւն մարգարէութեանն Եսայեայ, աշխատ.՝ Յ. Քէօսէեան, Ս. էջմիածին, 2008, էջ 61:

Քրիստոսի մարդեղությունը, Նրա քավչարար մահն ու հարությունը, որը մարդու համար բացեց նոր կյանքի մուտքը, ցույց տվեց դեպի ճշմարիտ կեցություն տանող փրկության ճանապարհը:

Ինչպես միջնադարյան քրիստոնյա բազմաթիվ մտածողների, այնպես եւ Ս. Գրիգոր Տաթևացու² կրոնաաստվածաբանական ու բարոյափրկիսոփայական մտածումների առանցքում մեղքն է եւ դրան շաղկապված՝ մեղսագործ մարդու փրկության խնդիրը, ինչը պարտադիր ենթադրում է մեղքերի, դրանց էություն, պատճառների, տեսակների, գործառույթների, մեղքերի հաղթահարման ու վերացման գործնական ձեւերի մասին տեսական մշակումների (մեղսագիտական տեսության) առկայություն: Թե Ս. Գրիգոր Տաթևացու համար որքան կարեւոր է մեղքի նշանակությունը մարդու կեցության իմաստավորման համաձիրում, երեւում է այն հանգամանքից, որ նա նույնիսկ «որպիսութիւն կենաց մարդոյս» բաժանում է երեք փուլի՝ նախքան մեղքը, մեղքից հետո եւ մահվանից հետո: Նախքան մեղքը դրախտում մարդը կարող էր մեղանչել եւ չմեղանչել, կարող էր մեռնել ու չմեռնել, սակայն ընտրեց մեղանչելու եւ մեռնելու տարբերակը, իսկ մեղքից հետո այսկողմնային աշխարհում կարող էր մեղանչել եւ չէր կարող չմեղանչել, կարող էր մեռնել եւ չէր կարող չմեռնել: Աղամական մեղքից հետո մարդը չէր կարող չմեղանչել եւ չմեռնել: Իսկ մահվանից հետո հանդերձյալ աշխարհում մարդ չի մեղանչելու եւ չի էլ կարող մեղանչել, չի կարող մեռնել, որովհետեւ այնտեղ այլեւս անհնար է մեռնելը³: Քանի որ մեղքը մարդու կեցության ու մտածումների առանցքում է, ուստի Ս. Գրիգոր Տաթևացին կարծում է, որ մարդկային իմացության նպատակը պետք է լինի ոչ թե արտաքին, այլ ներքին աշխարհի՝ իր հոգու եւ մեղքերի ճանաչողությունը: Այս առնչությամբ նա մեջ է բերում միջնադարյան նշանավոր խորհրդապաշտ մտածող Բեռնարդոս Կլերվոսկու (1091–1153 թթ.) միտքը. «Բեռնարտոս ասէ. յոյժ բարի է թէ մարդ ճանաչէ զինքն, քան թէ զինքն անգիտանալով՝ ճանաչէ զընթացս աստեղաց, զբնութիւնս տարերաց, զցասումն գազանաց, զգործութիւնս խոտոց: Նաեւ զինչն եւ է՝ եթէ զինքն ոչ ճանաչէ, ոչ ինչ է, քանզի որ ոչ ճանաչէ զինքն վասն

² Եթե հայ փրկիսոփայապատմական գրականության մեջ չեն լուսաբանվել մեղքի մասին Ս. Գրիգոր Տաթևացու հայացքները մեղքի մասին, ապա կրոնական տեսանկյունից դրանք ներկայացրել է աստվածաբան Ղեւոնդ վրդ. Հովհաննեսյանը (տե՛ս Գ. ՕԳԱՆՆԵՍՅԱՆ, Святой Григор Татеваци и его нравоучение, Ереван, 2009, էջ 139–176):

³ Տե՛ս ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՑԻ, Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 278:

մեղաց եւ պակասութեան իւրոյ, ո՛չ ցաւի, ո՛չ ամաչէ ի մարդոյ, ո՛չ երկնչի յԱստուծոյ»⁴:

Եթե Ս. Գրիգոր Տաթեւացու համար առաքինությունն այն է, որ մարդն իր միտքը, խոսքն ու գործը համապատասխանեցնում է թե՛ բանականությանը, թե՛ աստվածային պատվիրաններին ու քրիստոնեականության բարոյական սկզբունքներին, ապա մեղքը առաքինության հակադրությունն է, այսինքն՝ մարդը, մեղք գործելով, անտեսում, խախտում, չի կատարում ու մերժում է թե՛ աստվածային պատվիրաններն ու օրենքները, թե՛ բարոյականության համընդհանուր կանոնները: Առաքինությունը մարդուն մերձեցնում է Աստծուն, իսկ մեղքը՝ հեռացնում: Մեղքի տաթեւացիական սահմանման մեջ ամրագրված է առաջին հերթին Աստծուն չհնազանդվելու, Նրանից երես դարձնելու եւ աստվածադիր օրենքների ու կարգի խախտման հատկանիշները. «Մեղք է դարձուցանել զերեսս յանփոփոխելի բարւոյն որ է՝ առ Աստուած. եւ դառնալ առ փոփոխելի բարին որ է արարածքս: Դարձեալ՝ մեղքն է խօսք եւ գործք եւ ցանկութիւն որ լինի ընդդէմ օրինացն Աստուծոյ»⁵:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացու կարծիքով՝ մեղքը առավելապես բնորոշ է անձնիշխան ու բանական մարդուն (ի տարբերություն հրեշտակի, որի մեղքը անուղղելի է, մարդը կարող է ապաշխարել եւ ստանալ մեղքերի թողություն), ինչով, բնականաբար, նա տարբերվում է մյուս արարածներից: Միջնադարյան շատ մտածողների նման Ս. Գրիգոր Տաթեւացին պաշտպանում է քրիստոնեական մարդաբանության ու բարոյագիտության ելակետային այն սկզբունքը, որ անձնիշխանությունը, ազատ ընտրություն կատարելու ունակությունը մարդու բնության ու էության բնազանցական տեսակային հատկություններն են: Ումանք, կամքի ազատության եւ ազատ ընտրության մեջ չտեսնելով դրական որեւէ բան, բողոքում են, թե Աստված ինչո՞ւ է մարդուն ստեղծել անձնիշխան, ինչո՞ւ չի ստեղծել այնպիսի բնությամբ, որ նա երբեք չսխալվի ու չգործի մեղքեր («...ընդէր ոչ արար զմեզ Աստուած ի ներքոյ հարկի, զի ոչ կարէաք մեղանչել»⁶): Մարդու արժանապատվությունը նսեմացնող նման

⁴ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅՈՒ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 590: Բեռնարդոսի վերոբերյալ միտքը Ս. Գրիգոր Տաթեւացին քաղել է Բարդուղիմեոս Բոլոնիացու (Մարաղացու) «Քարոզգիրք» աշխատությունից (տե՛ս ԲԱՐԳՈՒԴԻՄԵՈՍ ԲՈՂՈՆԻԱՅԻ, Քարոզգիրք, ՄՄ, ձեռ. թիվ 2184, 37բ):

⁵ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅՈՒ, Գիրք հարցմանց, էջ 569:

⁶ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅՈՒ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, Կ. Պոլիս, 1740, էջ 425:

հարցադրումներին Ս. Գրիգոր Տաթևացին պատասխանում է, որ անձնիշխանությունը մարդը նմանվում է Աստծուն, ուստի նրանք, «որք ասեն թէ ընդէր եղաք անձնիշխան, ոչ այլ ինչ ասեն, քան թէ ընդէր ոչ եղաք անբան եւ աննման Աստուծոյ, եւ առանց վարձուց եւ վաստակոց»⁷: Մարդիկ ու կենդանիները թեեւ ունեն ընդհանուր կողմեր, գրում է Ս. Գրիգոր Տաթևացին, սակայն մեղքը վերաբերում է միայն մարդուն, քանզի կենդանիներից միայն նա է բանական ու անձնիշխան, միայն «մարդոյն է զանազանել զբարի եւ զչար. եւ փախչիլ ի չարէ, եւ երթալ զհետ բարւոյն... Զի անասունք զայս ոչ գիտեն, այլ միայն զհեշտալին ընտրեն»⁸: Եթե ցանկությունը, տրտմությունը եւ նման բաները կենդանիների բնական վիճակն ու գործն են, նրանց տեսակի պահպանման գործիքները, ապա մարդկանց համար դրանք սովորական ախտեր ու մեղքեր են: Նախ՝ կենդանիների մեջ դրանք դրսևորվում են չափավոր, իսկ մարդկանց մեջ՝ հաճախ չափի խախտմամբ կամ չարաշահմամբ: Երկրորդ՝ կենդանիները «սահմանախախտ» չեն. նրանք գործում են ի վերուստ տրված բնական սահմանների շրջանակում, մինչդեռ անձնիշխան մարդը միտված է ոչ միայն խախտելու բնական-աստվածային կարգը, այլ նաեւ գործելու դրան հակառակ. «...անասունքն գործեն ըստ բնական կարգի, իսկ մեք ի հակառակն փոխեմք: Որպէս անպտուղ երկիր կորուսանէ զբարի սերմանս եւ փուշ բուսուցանէ, նոյնպէս եւ մեք զբարի սերմանս որ եղ ի մեզ Աստուած՝ ի չարն փոխարկեմք»⁹: Օրինակ՝ բարկությունը, եթե ուղղված է չարիքների դեմ, բարի է, բայց երբ մարդիկ այն փոխում եւ ուղղում են ընդդեմ բարիքի, ապա դա չարիք է: Մարդու բնությունը առհասարակ փոփոխական է. կախված այն բանից՝ նա հնազանդվում է աստվածային օրենքներին թե ոչ, ըստ այդմ՝ նա կարող է ընտրել բարին կամ չարը. «Զի յորժամ անձնիշխան կամօք օրինացն Աստուծոյ հնազանդիմք, ի բարին փոխիմք եւ զբարին գործիմք, եւ յորժամ մերժեմք օրէնս Աստուծոյ, եւ հետեւիմք կամաց չարին, փոխիմք ի չարն եւ գործիմք զչար»¹⁰: Ս. Գրիգոր Տաթևացին տարբերակում է մեղքը, անօրինությունը եւ հանցանքը: Մեղքը բնորոշ է մարմնին, որը մեղկանում ու թուլանում է, իսկ անօրինությունը՝ հոգուն, քանզի օրենքները հոգեւոր են, իսկ հանցանքը նշանակում է «կոխել զօրէնս եւ անցանել»: Մինչեւ Օրենքի հաստատումը

⁷ Անդ, էջ 426:

⁸ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 274:

⁹ Անդ, էջ 564:

¹⁰ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 290:

արարքը կոչվում է մեղք, Օրենքից հետո՝ անօրինություն: Մեղքի եւ անօրինության միջեւ առկա են հետեւյալ տարբերությունները, մեղքը վերաբերում է մարդուն (ընկերոջը), անօրինությունը՝ Աստծուն, մեղքը տգիտությամբ, իսկ անօրինությունը գիտությամբ մեղանշելն է. մեղքը վերաբերում է մարմնին, անօրինությունը՝ հոգուն, մեղքը ներելի է, իսկ անօրինությունը՝ աններելի¹¹:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացին համոզված է, որ մարդ ստեղծվել է բարի բնությամբ՝ «...զի բարին բնական ունակութիւն է մեզ, զի բարի եմք գոյացեալ: Իսկ չարն եկամուտ եւ պակասութիւն բարւոյն»¹²: Այդ դեպքում ինչո՞ւ է մարդը մեղք գործում, ի՞նչն է դրդում նրան գործել չարիքներ, եթե բնությամբ ստեղծվել է բարի: Լինելով կամքի ազատության հետեւողական պաշտպան եւ քննադատելով մարդու գործողությունները արտաքին ու ներքին գործոնների ազդեցությամբ պայմանավորող տեսությունները՝ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին կարծում է, որ մարդն է միակ պատասխանատուն իր ընտրության ու գործողությունների համար: Լուսատուները, ճակատագիրը, անհրաժեշտությունը եւ նույնիսկ Աստված չեն կարող թելադրել մարդուն, որովհետեւ նա գործում է միայն իր իմացության ու կամքի թելադրանքով: Մարդն իր բնության մեջ ներդրված բարին վերածում է չարի, չափավորը՝ անչափի կամ ազահության, իմացության չափը՝ ճշմարտությունը՝ կեղծիքի, ուստի բոլոր դեպքերում «անմեղադրելի է Աստուած, զի մեք եմք պատճառ մեր մեղացա»¹³: Հայ Եկեղեցու հայրը թվարկում է մեղք գործելու բազում պատճառներ՝ Աստծուց հեռանալը, չար հրահանգները, չար սովորույթները, տգիտությունը, չարունակությունը եւ այլն, որոնց հիմքում ընկած է մարդու անձնիշխան կամքը: Մարդը մեղք է գործում այն ժամանակ, երբ իր տեսադաշտում, իր մտքում ու խորհուրդներում բացառում է Աստծուն, երբ նա «մտօքն հեռանայ յԱստուծոյ եւ երեսս իւր դարձուցանէ ի նմանէ, ապա դառնայ ի մեղս եւ համարձակ գործէ»¹⁴: «Զար հրահանգ» ասելով՝ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին նկատի ունի «բոլոր չարիքների պատճառին»՝ սատանային, որի սադրանքով մարդը դարձավ մեղսագործ, եւ որը մարդուն դրախտից վտարվելուց հետո էլ հանգիստ չի թողնում՝ անընդհատ դրդելով մեղքեր գործել: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին մարդու վատ արարքները բնավ չի պայմանավորում

¹¹ Տէս անդ, էջ 212:

¹² Անդ, էջ 23:

¹³ Անդ, էջ 206:

¹⁴ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Զմերան հատոր, էջ 369:

սատանայի գոյությամբ, որովհետեւ մարդը ազատ կամքով օժտված անձնիշխան էակ է: Այսինքն՝ սատանան չի կարող բռնանալ նրա կամքի վրա, քանի որ «մեք կամաւ ընտրեմք զմեզսն եւ գործեմք, թէպէտ ո՛չ է հարկ ի վերայ մարդոյս, զի իշխան է եւ տէր շարի եւ բարւոյ, եւ զո՛ր կամի՝ գործէ»¹⁵: Մեղք գործելու մյուս պատճառը՝ չար սովորույթները, վերաբերում են ինչպէս մարդու ընկերային (սոցիալական) միջավայրին ու դաստիարակությանը, այնպէս եւ նրա բնական հակումներին: Եթե երեխան մանկուց մեծանում է վատ շրջապատում, հանդիպում չար ընկերների ու վարժապետների, ապա նրանցից սովորում է վատ բարքեր եւ ձեռք է բերում չարիքներ գործելու սովորույթ: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին համոզված է, որ արտաքին հանգամանքները, ընկերային հարաբերություններն ու հասարակությունում տիրող բարքերը ազդում են թե՛ մարդու էության ձեւավորման եւ թե՛ որոշումներ ընդունելու վրա: Բանն այն է, գրում է նա, որ մարդու հոգին «անգիր պնակիտ է կամ լուացած մագաղաթ. որ զինչ գրեն ի վերայ զայն առնու: Նոյնպէս մարդուն զինչ ուսուցանեն՝ թէ՛ չար, թէ՛ բարի, զայն ուսանի»¹⁶: Թեեւ չար հակումներն ու սովորույթները կարելի է բուժել, սակայն Ս. Գրիգոր Տաթեւացու կարծիքով՝ անչափ դժվար է դրանցից ձերբազատվել. «...զի որպէս զփայտ թիւրութեամբ պնդեալ՝ դժուարին է ուղղել, նոյնպէս զչար սովորութիւն մարդկան դժուարին է փոփոխել»¹⁷: Մարդը մեղք է գործում նաեւ տգիտության պատճառով, քանի որ ծանոթ չէ Սուրբ Դրքին ու բարոյականության կանոններին: Ընդ որում, հաճախ տգետը բնավ էլ չի ձգտում փոխել իր կարգավիճակը, ուստի դժվար, գրեթե անհույս է դառնում նրան որեւէ բան սովորեցնելը: Այս իմաստով՝ «...դիւրին է զգազանս ընտելացնել, քան զտգէտ անձն ի գիտութիւն ածել»¹⁸: Մարդու բնությունն այնպիսին է, որ նա, «մարմնի բնական կամքի» համաձայն, առավելապէս հակված է մեղք գործելուն, քան չգործելուն, որովհետեւ ի բնե սիրում է «զհեշտութիւն մարմնական»: Մեղքերը անմիջականորեն կապված են զգայարանների գործունեության հետ, որոնք հեշտությամբ ընկնելով մեղքերի գիրկը՝ գայթակղում եւ իրենց հետեւից են տանում նաեւ միտքը: Մարդն առավել ձգտում եւ ընտելանում է աշխարհական ու մարմնական բարիքներին, քան հոգեւորին, որովհետեւ հոգեւորը դժվարահաս է, դրան հասնելու

¹⁵ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 137:

¹⁶ Անդ, էջ 454:

¹⁷ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 581:

¹⁸ Անդ:

համար պահանջվում են մեծ ճիգեր: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին գրում է՝ պատահական չէ, որ «պոռնիկ կին մի՛ աւելի քարշէ զմարդիկ ի դժոխս, քան զտասն վարդապետս, որք տանին յարքայութիւնն երկնից»¹⁹: Մեղք գործելու մյուս պատճառը՝ չարունակությունը, կապված է մարդու բնության մեջ չորս տարրի եւ չորս հեղուկի (արյուն, լորձ, սեւ ու դեղին լեղիներ) փոխհարաբերության հետ: Եթե մարմնում գերակշռում է այս կամ այն տարրը եւ իբրեւ դրա հետեւանք՝ մաղձի որեւէ տեսակ, ապա առաջանում է համապատասխան տեսակի մեղք: Օրինակ՝ եթե մարմնում գերակշռում է հուր տարրը, ապա գոյանում է դառնամաղձություն, որի հետեւանքով մարդը դառնում է բարկացկոտ, կամ՝ եթե մարմնում գերակշռում է օդը, ապա մարդը կարող է լինել թեթեւամիտ, հպարտ, անհամբեր եւ այլն: Այլ խոսքով՝ մարմնում չորս տարրի եւ մաղձերի գույների փոխհարաբերությունից կախված՝ որոշվում է մարդու բարոյական վարքագիծը, տրամադրությունն ու մտադրությունը: Ս. Գրիգոր Տաթեւացու կարծիքով՝ մեղքի ծննդաբանությունն ունի հետեւյալ պատկերը՝ մեղքը նախապես ծնվում է ոչ թե մարմնում, այլ մտքի ու մտածումների մեջ (ի խորհուրդն), այնուհետեւ դրսեւորվում է գործերում: Այս իմաստով ամեն մեղք ունի դրսեւորման ժամանակագրական չորս փուլ. «Նախ զի՝ ծնանի ի սիրտ մարդոյն: Երկրորդ՝ զի ի խորհուրդն հեշտանայ: Երրորդ՝ զի յետ հեշտութեանն՝ հաւանի եւ ի գործ ածէ: Չորրորդ՝ զի ջատագով լինի գործոյն, ի կարգս բարւոյ դնել զգործս, եւ զայս պատճառել»²⁰:

Ըստ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու՝ մեղքերը գործվում են կամա եւ ակամա, գիտակցաբար ու անգիտությամբ: Գիտակցաբար մեղանշելն այն է, որ մարդը «գիտէ զճշմարիտն եւ առնէ սուտն»՝ ա. մեղանշողը գիտի, որ այդպես գործելը մեղք է եւ ծանր պատիժ է հասնում, բայց գործում է, բ. մեղանշողը գիտի ճշմարտությունը, բայց գործում է դրան հակառակ, գ. մեղանշողը գիտի աստվածային ճշմարտությունները, սակայն կամավոր հեռանում է դրանցից եւ գործում մեղք: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին կամավոր է համարում ոչ միայն գիտությամբ կատարած մեղքը, այլեւ երբ «յետ գործելոյ մեղացն անզեղջ մնայ ի նոյնն, եւ այնպիսին յիրաւի առանց թողութեան մնայ, զի ո՛չ զղջանայ, ո՛չ յառաջ քան զմեղսն, եւ ո՛չ յետ մեղացն, այլ անզեղջ կամօք մնայ ի նոյնն որպէս սատանայ»²¹:

¹⁹ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԼԱՅՈՒ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 488:

²⁰ Անդ, էջ 123:

²¹ Անդ, էջ 305:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացին մատնանշում է ակամա եւ կամավոր մեղք գործողների բարոյական կեցվածքների տարբերությունները, ցույց տալիս, որ եթե ակամա մեղսագործները խոստովանում են իրենց մեղքերն ու զղջում դրանց համար, ապա գիտակցաբար եւ դիտավորութեամբ մեղք գործողների համար բարոյական օրենքները, խրատներն ու քարոզները, ավանդույթներն ու սովորույթները չունեն ոչ մի ուժ եւ արժեք: Եթե «ակամայ մեղանշողն՝ տեսանէ մտօքն եւ խօսի զմեղսն, զի լոյս խղճի մտացն ի վառ է», ապա «կամաւորն նընջեալ է եւ մեռեալ ի մեղսն, որ ոչ միտքն տեսանէ, եւ ոչ խօսիլ կարէ, զի խաւարեալ է եւ կուրացեալ է միտքն»²²: Գիտենալը մտքի գործառույթ է, ուստի առավել վտանգավոր են ոչ թե մարմնական, այլ հոգեւոր-մտավոր մեղքերը: Այս առնչությամբ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին տարբերակում է երեք կարգի մեղք՝ սրտի, բերանի եւ մարմնի: Սրտի մեղքերը ծնվում են մտածումներում, որոնք դրսեւորվում են տեսնելու, հավանելու ու կամենալու մեջ, բերանինը լեզվի մեղք է, որը դրսեւորվում է բամբասանքի, ստի ու անպատվելու միջոցով: Իսկ մարմնի մեղքերը դրսեւորվում են հեշտանալու, վատն ընդօրինակելու եւ մեղքին առնչվելու կամ մեղքին կապվելու միջոցով: Անկախ այն բանից, որ ոմանք մտքի հանցանքը համարում են մեղք, իսկ մյուսները՝ ոչ, Ս. Գրիգոր Տաթեւացին պնդում է, որ մտքի մեղքը կատարյալ մեղք է բազմաթիվ պատճառներով: Նախ՝ մարդը կազմված է մարմնից, հոգուց եւ մտքից, ուստի մեղքերը լինում են երեք տեսակի՝ մարմնավոր (ի գործն), բանավոր (ի բանն) եւ մտավոր (ի խորհուրդն): Երկրորդ՝ համաձայն Քրիստոսի վարդապետության՝ ամենայն մեղքի սկիզբն ու արմատը մտքում է. օրինակ՝ մահացու մեղքերը առավելապես մտքի մեղքեր են, քանի որ «սոքա մտօք եւ ո՛չ մարմնով կատարին»: Այդ մասին է վկայում նաեւ պատվիրանը՝ եթե տղամարդը կնոջը նայում է ցանկասիրութեամբ, ապա արդեն իր սրտում շնանում է: Այս իմաստով շնանալը միայն մարմնական մեղք չէ, այլ նաեւ հոգեւոր ու բանական: Աստված հոգի է եւ բնակվում է մարդու մտքում եւ հոգում, եւ եթե միտքը հակվում է չարիքին ու գործում մեղքեր, ապա դրանով իսկ հեռանում է Աստծուց: Ս. Գրիգոր Տաթեւացու կարծիքով՝ մտքում հղացված մեղքը «առաւել չար է քան զգործոցն ըստ պատահմանն» հետեւյալ պատճառներով. նախ՝ «...զի խորհրդոյն չարն ի բոլոր հոգի եւ մարմինն սիւռի որպէս թոյնք օձից: Իսկ գործ մարմնոյն միայն մասինն

²² ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 205:

այն է որում պատահեցաւ»²³: Մտքով մեղանշել նշանակում է արհամարհել օրենքն ու խրատը, պատվիրաններն ու ավանդույթները: Երկրորդ՝ մարդուն կառավարում է ոչ թե մարմինը, այլ միտքը, ուստի մեղքերի համար միտքն ու մարմինը չեն կարող կրել միեւնույն պատասխանատվությունը: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին գրում է, որ մտքի ու մարմնի հարաբերությունը կարելի է նմանեցնել կառքի ու կառավարի հարաբերությանը. եթե կառքը շեղվում է ճանապարհից, ապա կառավարը կարող է ուղղել այդ շեղումը, իսկ եթե սխալվում է կառավարը, ապա կառքը չի կարող ուղղել կառավարին, եւ երկուսն էլ կգահավիժեն անդունդը: Նմանապես՝ եթե սխալվում է մարմինը, ապա միտքը կարող է ուղղել այդ սխալը, իսկ եթե սխալվում է միտքը, ապա մարմինը չի կարող ուղղել մտքի սխալը, եւ երկուսով կկործանվեն: Երրորդ՝ մտքի մեղքը գայթակղիչ է, ուստի այն իր ընտրանքը հիմնավորում է իմացական, գեղագիտական ու բարոյագիտական բնույթի փաստարկներով՝ «...ճշմարիտ եւ բարի ցուցանէ զգործն եւ սիրելի եւ հեշտ, վասն որոյ յօժարի եւ եռայ ի կատարումն: Իսկ գործ զհակառակն նմին սուտ երեւեցնէ զխորհուրդն եւ շար ցուցանէ զգործն եւ զագրելի: Վասն որոյ յետոյ տրտմի եւ նեղի...»²⁴: Ի տարբերություն մարմնական մեղքի՝ մտքի մեղքը անզղջալի է, ընդ որում, միտքը պատրանք է ստեղծում եւ ինքն իրեն համոզում, որ իբր իր մտածածը մեղք չէ: Ս. Գրիգոր Տաթեւացու կարծիքով՝ մտքի բարոյական մաքրությունից է մեծապես կախված մարդու հոգեկան առողջությունը եւ առաքինի գործելաձեւը: Իմացական միտքը հոգու լուսատու ակն ու ճրագն է. եթե միտքը պայծառ եւ մաքուր է, ապա հոգին նույնպես պայծառ ու լուսավոր է: Իսկ եթե միտքը թաթախված է մեղքերի մեջ, ապա հոգին դառնում է մութ ու խավար: Միտքը Աստծու պատկերն ու հայելին է, որով ճանաչում ենք Նրան: Ինչպես ժանգոտ հայելին է կույր եւ չտեսնող, այնպես եւ միտքը, եթե «ժանկեալ է մեղօք», ապա չի կարող տեսնել Աստծուն: Միտքը հոգու եւ մարմնի դատավորն է. եթե դատավորը անկաշառ լինի, ապա կդատի արդար, իսկ եթե սխալվի, ապա կդատի անարդար: Իմաստությունը աղբյուրը միտքն է. եթե ակունքը պղտորվի, ապա ջուրը նույնպես կլինի պղտոր: Նմանապես՝ եթե հոգին զերծ է մեղքերից, ապա բանականությունն ու իմացությունը կլինեն հստակ ու պայծառ:

²³ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՆԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 557:

²⁴ Անդ, էջ 558:

Ս. Գրիգոր Տաթևացին թվարկում է բազմաթիվ մեղքեր՝ դրանք դասակարգելով տարբեր խմբերում, սակայն հիմնականում առանձնացնում է երեք տեսակի մեղք՝ սկզբնական, ներելի եւ մահացու, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իրեն բնորոշ վնասակար գործառույթներն ու հետեւանքները: Սկզբնական կամ նախնական մեղքը ժառանգաբար փոխանցվում է եւ առկա է մարդու մարմնում եւ հոգում. «...թէպէտ հոգին ո՛չ լինի սերեալ ի հօրէն որպէս մարմինն, սակայն սկզբնական մեղքն անցանէ ի հոգւոյն յԱդամայ ի հոգիս զհետ եկելոցն միջնորդութեամբ մարմնոյն ցանկութեամբ ծնելոյն»²⁵: Թեեւ Քրիստոս իր մահով եւ հարուստամբ, իսկ Եկեղեցին Մկրտության ու Դրոշմի խորհուրդներով մարդուն մաքրում է այդ մեղքի ժառանգությունից, սակայն մարդը ամբողջությամբ չի ազատվում դրա հետեւանքներից: Ս. Գրիգոր Տաթևացու կարծիքով՝ նախնական մեղսագործության պատճառով խախտվում ու փոփոխվում են տիեզերքի ներդաշնակության հիմքերը, արարածների փոխհարաբերություններն ու իրերի աստվածային-բնական հատկությունները: Օրինակ՝ մարդու մարմինը կազմված է շորս տարրից, որոնք մինչեւ մեղսագործությունը գտնվում էին ներդաշնակ կապի մեջ: Մեղքի պատճառով ոչ միայն վերանում են այդ տարրերի միջեւ սերն ու համերաշխությունը, այլ նաեւ դրանք սկսում են մարտնչել մեկը մյուսի դեմ, ինչը հանգեցնում է մի կողմից մարմնի թուլացմանն ու կազմալուծմանը, մյուս կողմից՝ տիեզերքում անկարգության եւ խառնակչության հաստատմանը: Դրա մասին է վկայում նաեւ այն, որ «ներքին գազանների» նման «արտաքին գազանները»՝ կենդանիները, նույնպես ապստամբում են մարդու դեմ՝ դառնալով նրա թշնամիները: Մեղսագործության պատճառով փոփոխվում է արարչագիր կարգը, արարված իրերի կարգավիճակը, դասավորվածությունն ու գործառույթները: Արարված աշխարհում գոյություն ունի աստիճանակարգություն. «ազնիվ իրերը» ունեն բարձր ու պատվելի կարգավիճակ: Օրինակ՝ մարդու աչքը «ազնիվ» օրգան է, ուստի գտնվում է մարմնի բարձր մասում, հողը «անարգ» է, այդ պատճառով գտնվում է ներքեւում, իսկ աստղերը «ազնիվ» գոյացություններ են եւ գտնվում են երկնքում: Ի համեմատ մյուս կենդանիների՝ մարդը ազնվագույն էակ էր եւ զետեղված էր կեցության բարձրագույն տեղում, սակայն մեղսագործության պատճառով կորցրեց իր տեղը եւ հայտնվեց անարգ տեղում:

²⁵ Անդ, էջ 567:

Ըստ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու՝ սկզբնական մեղքը մարդուն հասցնում է չորս հարված եւ չորս վերք թողնում նրա հոգու մեջ՝ ազդելով ցանկության, ցասման, իմացման եւ կամքի բնականոն գործունեության վրա: Այդ հարվածների հետեւանքով՝ ա. ցանկությունը շաղկապվում է ցանկալի իրերի հետ եւ քողարկված մուտք գործելով՝ վիրավորում է հոգուն ու «սպանում» այն, բ. բարկությունը վիրավորում է հոգուն, փոխում նրա կարգը, ինչի հետեւանքով հոգին չար բաների վրա բարկանալու փոխարեն բարկանում է բարի բաների վրա, գ. տգիտությունը հարվածում է իմացության գործիքներին՝ կաթվածահար անելով իմացությունը. իսկ տեսողության կորստով կորչում են տեսանելիները, եւ դրա հետեւանքով խավարում է միտքը, դ. չարակամությունը վիրավորում է կամքը, որը չար չէ, սակայն ազդվում է չարից եւ վաշխառուի կամ հափշտակողի նման ոչ թե մտածում է Աստծուց գթություն ստանալու, այլ իր արծաթը բազմապատկելու մասին²⁶: Ստեղծելով մարդուն՝ Աստված նրան շնորհեց երեք կարգ՝ անձնական, բնութենական եւ պատվիրանական: Անձնական կարգն այն է, որ հոգին տեր է, մարմինը՝ ծառա, բնութենականը՝ ցանկությունը ենթակա է ցասմնականին, իսկ վերջինս՝ բանականին, պատվիրանականը՝ մարդը ենթակա է աստվածային օրենքներին: Պատվիրանազանցության հետեւանքով խախտվեց այս բարեկարգությունը. մարմինը դարձավ հոգու տերը, բանականությունը ենթարկվեց ցանկականին ու ցասմնականին, եւ մարդը հեռացավ աստվածային օրենքներից: Մեղքի պատճառով մահը, տանջանքը, հիվանդությունները եւ այլն ներխուժեցին մարդու մեջ: Վերջապես՝ մեղքը թուլացրել է մարդու իմացականությունը, նսեմացրել նրա տեսությունը՝ խախտելով իրերի, երեւույթների եւ գործողությունների գնահատման կարգը: Մեղքն իր բնույթով պարզապես «սպանում» է այն կրողին, խախտում մարդու բնության կազմությունը, մշտական դարձնում նրա տառապանքը եւ թուլացնում իմացական տեսողությունը: Մեղավոր մարդը բոլոր կողմերից զրկվում է ազատությունից եւ դառնում մեղքի ու հեշտության զերին: Այլ խոսքով՝ նախնական մեղքը խոր հետք է թողել մարդու՝ ի ծնե բարի, անմեղ, մաքուր ու կատարյալ մարմնական բնության ու հոգեւոր էության վրա: Եթե Քրիստոսի մահվամբ ու հարությանմբ եւ մկրտությամբ մաքրվում է աղամական մեղքը, վերականգնվում Աստծու պատկերը մարդու մեջ, ապա հետապնդում մարդը պայքարում է նախնական մեղքի հետեւանքների

²⁶ Տե՛ս ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 214:

վերացման եւ մտածում իր փրկութեան՝ կրքերի «մահացման», ապաշխարութեան, առաքինի ապրելակերպի, ինքնամաքման ու ինքնակատարելագործման մասին:

Սկզբնական մեղքի համեմատ ներելի մեղքերը «յանցանք փոքրագոյնն» են եւ կոչվում են ներելի, որովհետեւ մարդիկ դրանք հիմնականում գործում են ակամա եւ անգիտութեամբ: Ներելի մեղքերը առաջանում են պատահական հանգամանքների, տգիտութեան, տկարութեան ու տվյալ անձի բնութեան յուրահատկությունների պատճառով: Դրանք մահացու մեղքերի համեմատ նվազ վտանգավոր են: Եթե ներելի մեղքերը բազում են, ապա մահացու մեղքերը յոթն են եւ կոչվում են մահացու, «զի պարտական առնէ զմարդն յաւիտենից մահուն»²⁷: Ս. Գրիգոր Տաթեւացիի հարցնում է՝ գոյությո՞ւն ունի արդյոք մահացու մեղք, թե՞ դա միայն պատկերավոր արտահայտություն է: Հարցադրումը բնական է այն պատճառով, որ «մահն ապականէ եւ լուծանէ զիրն յորս պատահի», մինչդեռ, օրինակ, մահացու մեղքը հոգում է, սակայն հոգին անմահ է: Դարձյալ՝ մահացած մարդը չի կարող գործել, բայց մահացու մեղք ունեցողը ապրում է, նույնիսկ գործում քաջություններ եւ այլն: Ըստ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու՝ մահացու մեղքը մարմնապես չի սպանում մարդուն, այլ ապականում է նրա կյանքը, «սպանում» հոգին, վերացնում Աստծու ներգործությունը, կիսատ թողնում նրա ճանապարհը եւ մարդուն կապում չարիքի ու դժոխքի հետ: Նախ՝ մահացու մեղքը «սպանում» է մարդուն՝ նրան հեռացնելով Աստծուց: Եթե մարմնի մահը վրա է հասնում այն ժամանակ, երբ պակասում է սրտի շերտությունը, ապա հոգին մեռնում է, երբ նրանում պակասում է սերն առ Աստված: Ինչպես մարմինը կենդանի է հոգով, այնպես եւ հոգին՝ Աստուծով, որպես հոգու բաժանումը մարմնի մահն է, այնպես եւ Աստծուց բաժանումը՝ մահն է հոգու: Երկրորդ՝ մահացու մեղքը վերացնում է մարդու վրա Աստծու ներգործությունը (ազդողականությունը): Մարդն իր կամքով է ընկնում մեղքերի մեջ, բայց առանց Աստծու շնորհի չի կարող դրանցից դուրս գալ: Օրինակ՝ մարդը կարող է ինքնակամ գնալ դեպի մահ, բայց չի կարող ինքն իրեն հարուստ տալ: Երրորդ՝ մահացու մեղքը կիսատ է թողնում մարդու ընտրած ճանապարհը: Ամեն բան սկիզբ առնելով՝ ձգտում է հասնել իր նպատակին: Մարդը ծնվում է Աստծու պատկերով եւ պետք է իր

²⁷ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 567:

կյանքը ավարտի՝ նմանվելով Նրան: Իսկ մահացու մեղքը մարդուն շեղում է այս ճանապարհից՝ առաջարկելով առավել գայթակղիչ ու հեշտալի ընտրանք, որը նրան հեռացնում է Աստծուց եւ տանում դեպի կործանում: Չորրորդ՝ մահացու մեղքը մարդուն կապում է սկզբնաշարի՝ սատանայի եւ դրանով նաեւ՝ դժոխքի հետ:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացին նշում է, որ մահացու մեղքերի քանակի եւ հերթականության հարցում կան տարբեր կարծիքներ: Օրինակ՝ Եվազր Պոնտացու տեսակետը տարբերվում է Եկեղեցու վարդապետների տեսակետից: Եվազր Պոնտացին առաջին տեղում դնում է որկրամոլությունը, իսկ մյուսները՝ հպարտությունը: Նա առանձնացնում է ութ մահացու մեղք (որկորստություն, պոռնկություն, արծաթասիրություն, տրտմություն, ձանձրություն, փառասիրություն, հպարտություն), իսկ վարդապետները՝ յոթը (հպարտություն, նախանձ, բարկություն, ծուլություն, ազահություն, որկրամոլություն եւ բղջախոհություն): Ըստ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու՝ այս մոտեցումներն իրար չեն հակասում²⁸, որովհետեւ Եվազր Պոնտացու թվարկած տրտմությունը եւ ձանձրությունը վարդապետներն ամփոփում են ծուլության մեջ: Տրտմության պատճառը բարու պակասն է, իսկ ձանձրությանը՝ բարու ավելցուկը, եւ այս ախտը վարդապետները կոչում են ծուլություն, որը դրսևորվում է երկու ձևով՝ «մին որ յետս դառնայ ի հոգեւոր բարւոյն եւ ծանրանայ ի գործելն», իսկ մյուսը՝ «որ

²⁸ Փաստորեն, Ս. Գրիգոր Տաթեւացին փորձում է համադրել մեղքաբանության արեւելյան (ուղղափառ) եւ արեւմտյան (կաթոլիկ) ավանդույթները: Եթե ութ մահացու մեղքերի ցուցակը կազմել է Եվազր Պոնտացին (Դ. դար), որի որոշ երկեր դեռեւս Ե. դարում թարգմանվել են հայերեն, ապա յոթ մահացու մեղքերի մասին գրել է Հռոմի կաթոլիկ Եկեղեցու պապ Գրիգոր Ա. Մեծը (Ջ. դար): Հայ մատենագրության մեջ այս հարցում չկար հստակ ավանդույթ: Օրինակ՝ Ս. Հովհան Մանդակունին թվարկում է յոթ մեղք («պղծությունների պատմութեան»)՝ պոռնկություն, արծաթասիրություն, չարակնություն, բանասարկություն, նախանձ, փառասիրություն, հպարտություն, ինչպես նաեւ դրանցից ածանցյալ բազում մեղքեր (տես Ս. Հովհան Մանդակունի, Ճառեր, էջմիածին, 2008, էջ 239-240): Իսկ Մատթեոս Զուղայեցին, թերեւս Ս. Գրիգոր Տաթեւացու խորհրդով, 1393 թ. գրել է Եվազր Պոնտացու՝ ութ մահացու մեղքերին վերաբերող աշխատության մեկնությունը (տես «Գիրք ութն խորհրդոց մեղաց», Կ. Պոլիս, 1750): Ժ.Դ. դարում լատին միաբարականների (Բարդուղիմեոս Բոլոնիացի, Պետրոս Արագոնացի) հեղինակային ու թարգմանական աշխատությունների շնորհիվ հայոց մեջ տարածվում է նաեւ յոթ մեղքերի մասին տեսությունը (տես ՊԵՏՐՈՍ ԱՐԱԿՈՆԱՅԻ ԵՒ ԲԱՐԴՈՒԴԻՄԷՈՍ ԲՈՒՆԻԱՅԻ, Խրատականք եւ հոգեշահ քարոզք, Վենետիկ, 1704): Ս. Գրիգոր Տաթեւացին ծանոթ էր նրանց աշխատություններին եւ ըստ անհրաժեշտության օգտվել է դրանցից: Օրինակ՝ միաբարականների քարոզներում՝ նվիրված յոթ մահացու մեղքերին, ծուլությունը սահմանվում է որպես «հեղգութիւն ոգոյ, որ անփոյթ առնէ սկսանիլ բարիս գործել, կամ ի սկսեալ բարեգործութիւնս ձանձրանայ կատարել» (անդ, էջ 168): Ըստ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու՝ «Ծուլութիւն է հեղգութիւն հոգւոյ ոչ սկսանիլ ի բարին, կամ տաղտկանալ ի սկսեալ բարւոյ եւ ոչ կատարել» (ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 570):

դառնայ ի հեշտալին որ է՝ հանգիստ մարմնոյ»²⁹: Իսկ նախանձի փոխարեն Եվագր Պոնտացին գործածում է փառասիրություն («ամբարհաւաճութիւն»), որովհետեւ փառասերը սիրում է իր փառքն ու բարին եւ ատում այլոց փառքն ու բարին:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացու կարծիքով՝ երբ վարդապետները առանձնացնում են յոթ մեղք, ապա նկատի ունեն մարմնի չորս տարրը եւ հոգու երեք զորությունը: Հոգու բանական զորությունն մեղքը հպարտությունն է, ցանկությունը՝ նախանձը, ցասմանականինը՝ բարկությունը, հող տարրինը՝ ծուկությունը, հուրինը՝ ագահությունը, օդինը՝ որկրամոլությունը, ջրինը՝ բղջախոհությունը: Իսկ Եվագր Պոնտացին հինգ պատճառով է առանձնացնում ութ մեղք՝ ա. Չորս տարրին համապատասխանում է ութ մեղք. օդինը՝ որկորստությունն ու հպարտությունը, քանի որ վերընթաց եւ քարշող է, ջրինը՝ պոռնկությունն ու փառասիրությունը, քանզի խոնավ ու թույլ է, հուրինը՝ ագահությունն ու բարկությունը, որովհետեւ պարունակող եւ ջերմ է, հողինը՝ տրտմությունն ու ձանձրությունը, քանզի ցուրտ եւ հակող է. բ. Չորսն են տարրերը եւ չորսն են հոգու միավորության վրա ազդողները. մեղքերին ըստ տարրերի համապատասխանում են՝ որկորստությունը՝ օդին, պոռնկությունը՝ ջրին, ագահությունը՝ հրին, տրտմությունը՝ հողին: Ըստ հոգու հետ տարրերի միավորության՝ հոգու եւ հրի միավորությունից առաջանում է բարկություն մեղքը, հոգու եւ օդի՝ ամբարտաւանությունը, հոգու եւ ջրի՝ փառասիրությունը, հոգու եւ հողի՝ ձանձրությունը. գ. Գոյություն ունի հինգ զգայարան. դրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր մեղքը. որկորստությունը՝ ճաշակելիքների մեղքն է, պոռնկությունը՝ շոշափելիքի, արծաթասիրությունը՝ տեսանելիքի, բարկությունը՝ լսելիքի, տրտմությունը՝ հոտոտելիքի, ձանձրությունը՝ ամբողջ մարմնի: Իսկ փառասիրությունն ու հպարտությունը հոգու մեղքեր են. դ. Մարմնի շարժման ձեւերը վեցն են՝ վեր ու վար, աջ ու ձախ, առաջ ու հետ, որոնք նույնպես ունեն իրենց մեղքերը: Ի վեր շարժման մեղքերն են հպարտությունն ու փառասիրությունը, վարինը՝ տրտմությունն ու ձանձրությունը, աջ շարժմանը՝ արծաթասիրությունը, դեպի առաջը՝ բարկությունը, իսկ հետ եւ ձախ շարժումներինը՝ որկորստությունն ու պոռնկությունը. ե. Մեղքերի պատճառը կամքի անկարգությունն է, որը լինում է երկու ձեւով՝ «զի կամ ցանկանայ ոչ ցանկալեաց, կամ հրաժարի յոչ հրաժարելեաց»³⁰: Առաջին

²⁹ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 559:

³⁰ Անդ, էջ 561:

դեպքում, եթե ցանկությունն ուղղված է ներքինին, ապա առաջանում են հպարտության ու փառասիրության մեղքերը, իսկ եթե ուղղված է արտաքինին՝ արծաթասիրությունն ու ազահությունը: Եթե մարդը ցանկանում է հեշտալին, որը նրա պահպանության համար է, ապա դա որկրոստությունն է, քանզի կերակրվում է «անկարգ կերպով», իսկ եթե տեսակի պահպանության համար է՝ բղջախոհությունը, «զի անկարգ յոժարի ի պոռնկութիւն»: Երկրորդ դեպքում մեղքն ըստ հոգու երեք մասի լինում է երեք տեսակի՝ բանական, ցասմնական եւ ցանկական: Եթե սխալվում է բանականությունը, ապա առաջանում է նախանձ (այլ դեպքերում՝ հպարտություն), եթե սխալվում է ցասմնականը՝ բարկություն, եթե սխալվում է ցանկությունը՝ ծուլություն, որը նույն տրտմությունն ու ձանձրությունն է:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացին նշում է, որ մահացու մեղքերի մարմնական կամ հոգեկան լինելու վերաբերյալ կան տարբեր կարծիքներ. ոմանք պնդում են, որ յոթից հինգը մարմնական են, իսկ երկուսը՝ հոգեկան, իսկ ըստ մյուսների՝ երկուսը մարմնական են, հինգը՝ հոգեկան: Նա առաջադրում է իր տարբերակը. «Այլ ես ասեմ թէ յեօթանց անտի երկուքն պարզ հոգեկան են, այսինքն հպարտութիւն եւ նախանձ.... երկուքն պարզ մարմնական, այսինքն որկրոստութիւնն եւ բղջախոհութիւնն.... Եւ երեքն խառն ի հոգւոյն եւ ի մարմնոյն, որ է բարկութիւն, ծուլութիւն, եւ ազահութիւն»³¹: Հայ Եկեղեցու հայրն իր աշխատություններում մեկ առ մեկ վերլուծում է մահացու մեղքերը, ցույց տալիս դրանց առաջացման պատճառները, դրսեւորումներն ու հաղթահարման ձեւերը: Օրինակ՝ առաջին մահացու եւ ծանրագույն մեղքը հպարտությունն է, որը գործվում է կամավոր ու գիտակցաբար եւ առաջին հերթին ուղղված է Աստծու դեմ (հպարտության պատճառով մարդը զրկվեց պատվից ու վտարվեց դրախտից), ուստի աններելի է: Հպարտությունը մնացյալ մեղքերի աղբյուրն է. «...յամենայն մեղս գտանի, զի որպէս առանց սիրոյ առաքինութիւնք ոչ ինչ են, նոյնպէս առանց հպարտութեան ամենայն մոլութիւնք ոչ ինչ են»³²: Ամբարտավանը (փառասերը, սնապարծը, մեծամիտը եւ այլն) իր հպարտության պատճառով անհնազանդ է բոլոր կարգի օրենքներին՝ բնական, գրավոր, ավետարանական եւ ավանդական կանոններին: Նա սկզբունքորեն չի ընդունում իր սխալները, սիրում է երբ իրեն փառաբանում ու գովում են, ինքն իրեն համարում է «գերագոյն», եւ կարծում է՝

³¹ Անդ:

³² ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԼԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 244:

բոլոր դեպքերում ճշմարիտ է: Նա չունի խղճմտանք, ուստի ո՛չ զղջում է եւ ո՛չ էլ մեղանշում իր արածների համար, ավելին՝ մարդու միջից հանում է «ամենայն բարութիւնը»:

Մահացու մեղքերի առաջացման մյուս պատճառը չափի խախտումն է. եթե առաքինությունը չափի պահպանումն ու ծայրահեղություններից խուսափումն է, ապա մեղքը չափազանցությունն ու գերազանցությունն է: Ուստի, մեղքեր չգործելու համար անհրաժեշտ է ընտրել առաքինի ապրելակերպ, որի հիմքում ընկած են չափավորությունն ու ծայրահեղությունների մերժումը: Օրինակ՝ բարկությունը հոգու ցասումն է, որի դեպքում մարդ կորցնում է իր հոգեկան հավասարակշռությունը, դրանով «փախցնում» իր ընկերներին, անկարող լինում ճանաչել ճշմարտությունը («մարդ բարկացեալ ո՛չ ճանաչէ զճշմարտութիւնն»: Պատահական չէ, որ Արիստոտելը Ալեքսանդր Մակեդոնացուն նման դեպքերի համար տալիս էր հետեւյալ խորհուրդը՝ «...յապաղեա՛ի վրէժխնդրութիւնն մինչեւ անցցէ բարկութիւն»³³): Բարկության դեպքում մարդը նաեւ կորցնում է Աստծու պատկերը, Սուրբ Հոգին փախչում է բարկացողի հոգուց, եւ նրա տեղը զբաղեցնում է պիղծ հոգին: Բարկությունը խախտում է մարդու հոգու ներդաշնակությունը, նրա մասերի միջեւ առկա բնական հարաբերությունները, որոնցից խուսափելու համար հարկավոր է ձեռք բերել համբերության ու խոհեմության առաքինություններ: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին կարծում է՝ ընտրել առաքինի կյանք, նշանակում է մահացու մեղքերին հակադրել դրանց համապատասխանող առաքինությունները. օրինակ՝ հպարտությանը՝ խոնարհություն, նախանձին՝ եղբայրասիրություն, բարկությանը՝ հեզություն, ծուլությանը՝ աշխատասիրություն, ագահությանը՝ ողորմածություն, որկրամոլությանը՝ ժուժկալություն, բղջախոհությանը՝ ողջախոհություն:

Մեղքերից ազատվելու նախապայմանն ու գրավականը ապաշխարությունն է, որը դրսեւորվում է զղջմամբ, խոստովանությամբ ու հատուցմամբ: Ըստ Ս. Գրիգոր Տաթեւացու՝ «...ապաշխարութիւնն է ցաւիլ վասն մեղացն զոր գործեաց. եւ պատժէ զինքն վասն չարին զոր արարեալ լինի: Դարձեալ ապաշխարութիւն է վասն անցեալ չարեացն լալ, եւ լալովն վերստին այլ ո՛չ առնել»³⁴: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին իր քարոզներում մանրամասն անդրադառնում է ապաշխարության էությանը, տեսականորեն ու

³³ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 570:

³⁴ Անդ, էջ 601:

ձեւերին, շեշտում դրա կարեւորութիւնը մարդու հոգու մաքրութեան եւ փրկութեան գործում: Մարդ մեղանշում է երեք կերպ՝ մտքով, խոսքով եւ գործով, ուստի պետք է համապատասխանաբար ապաշխարի՝ «զղշումն սրտի, խոստովանութիւն բերանոյ. եւ ապաշխարութիւն գործով»: Ապաշխարելու առաջին պայմանը զղշումն է՝ գիտակցել ու անկեղծորեն զղջալ գործած մեղքերի համար, իսկ երկրորդը՝ մեղքերի խոստովանութիւնը, որ նշանակում է մեղանշողի կողմից իր սխալների կամ մեղսավորութեան ընդունում: Մարդը զղջման ու խոստովանութեան ճանապարհով կարող է ստանալ մեղքերի թողութիւն եւ հրաժարվել իր նախկին ապրելակերպից: Ապաշխարութեան մյուս պայմանը հատուցումն է: Մարդն իր գործած մեղքերի համար պետք է տա պատասխան, կրի նեղութիւններ, զրկվի ցանկալի որոշ բաներից, ընդ որում, պատժի չափն ու սահմանը որոշվում են մեղքի ծանրութեամբ: Օրինակ՝ Աստծու դեմ մեղանշելը «անհուն չարիք» է, ուստի դրա պատիժն էլ «անհուն տանջանքն» է³⁵: Բոլոր մեղքերի համար նախատեսված են պատիժներ, որոնք բուժիչ «դեղ» են դրանց համար: Բնականաբար, առավել ծանր պատժի արժանի են այն մեղքերը, որոնք կատարվում են կամավոր ու գիտակցաբար. «Նախ՝ զի որ կամաւ եւ գիտութեամբ մեղանշէ, առաւել է քան զակամայն եւ զտգիտութեան, զի թէպէտ եւ սոքա մեղք են, այլ պատիժն նուազ, որպէս անասնոյն քան զմարդոյն: Երկրորդ՝ ի միտս առ, զի որ առաւել գիտութեամբ եւ կամօք մեղանշէ, առաւել պատժի քան զայն որ նուազ գիտութիւն ունի եւ կամք, որպէս առաւել է մեղք հրեշտակին քան զմարդոյն»³⁶: Ս. Գրիգոր Տաթեւացու կարծիքով՝ մեղքերը տարբերվում են նաեւ իրենց մեծութեամբ (ծանրութեամբ)³⁷, որակով, քանակով եւ պատժաչափերով:

³⁵ Տե՛ս ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 214–215:

³⁶ Անդ, էջ 563:

³⁷ Ս. Գրիգոր Տաթեւացին մեղքերի մեծութիւնը համեմատում է արիստոտելյան տասը կատեգորիաների հետ. «Այլ ես հաւանիմ որք ասեն .ժ. գոլ զմեծութիւն մեղաց. եւ այն համեմատի ընդ .ժ. ստորոգութիւնն» (ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 565): Օրինակ՝ ա. Հստ գոյացութեան եւ ըստ տեսակի. տասը պատվիրաններին չհետեւելը եւ յոթ մահացու մեղքերն ըստ գոյացութեան ու ըստ տեսակի մեղքեր են. բ. Հստ որակի. գիտութեամբ, հոժարութեամբ ու ցանկութեամբ կատարված մեղքը ավելի ծանր է. գ. Հստ քանակի. բազմաթիվ անգամ պոռնկութիւն անողի մեղքը ավելի մեծ է, քան մի քանի անգամ անողինը: դ) Հստ հարաբերութեան (առնչութեան). այսինքն՝ «...թէ առ ինչ իրք գործէ զմեղքն. զի մարդն .դ. դիմօք գործէ զմեղս. այսինքն՝ դիմաց Աստուծոյ, դիմաց Եկեղեցւոյ, դիմաց ընկերին, դիմաց իւր անձինն...»: Առաջին հերթին Աստծու, հետո՝ Եկեղեցու, այնուհետեւ ընկերոջ դեմ գործած մեղքերն առավել ծանր են, քան սեփական անձի դեմ գործածը. ե. Հստ տեղի. կախված այն բանից, թե որտեղ է գործվել մեղքը՝ վանքում կամ Եկեղեցւում, այսինքն՝ Աստծու տանը, գյուղում, քաղաքում, թե պոռնկատանը, ըստ այդմ էլ որոշվում է մեղքի մեծութիւնը:

Օրինակ՝ ըստ պատճառի մեծ է հրեշտակի մեղքը, ընդհանրությամբ կամ ընդգրկունությունով՝ Ադամինը, տգեղությամբ՝ Հուդայինը, դժվարաթողությամբ՝ Սուրբ Հոգու դեմ կատարված մեղքը, վտանգով՝ տգիտության մեղքը, մտակուրությամբ՝ բարկությունը, դժվարահաղթությամբ՝ հպարտությունը, Աստծուն բարկացնելով՝ կռապաշտությունը եւ այլն: Մեղքը հավիտենական է դարձնում տանջանքը, ինչը տարակուսելի է այն իմաստով, որ ժամանակավոր մեղքի համար մարդ պիտի կրի հավերժական պատիժ: Այս տարակուսանքը փարատվում է, եթե մարդը ժամանակին ապաշխարում է: Փրկվելու նախապայմանն է ընտրել առաքինի կյանքի ճանապարհը, վերացնել մեղք գործելու պատճառները, ի մասնավորի մերձենալ ու սիրել Աստծուն, պահպանել հոգու եւ մարմնի մասերի բարեկարգությունը, «մահացնել» կրքերը, ախտերից մաքուր պահել հոգին ու միտքը եւ այլն: Այս հարցում թեեւ մարդուն օգնելու է կոչված Եկեղեցին՝ իր խորհուրդներով, ծեսերով, արարողություններով, խրախուսանքով եւ պատիժներով, այդուհանդերձ, վճռական նշանակություն ունեն մարդու կամային ճիգերը: Փրկության հարցում Ս. Գրիգոր Տաթևացին կարեւորում է մարդկանց վաստակը, որովհետեւ Աստված փրկում է այն մարդկանց, որոնք իրենց վարքով արժանի են փրկության. «Աստուած զամեն մարդոյ փրկութիւն կամի, որք անձնիշխան կամօք համակամ լիցին Աստուծոյ՝ փրկին, եւ որք հակառակին կամօք՝ ո՛չ փրկին»³⁸: «Մեղսագործություն-փրկություն» հարացույցի շրջանակում քրիստոնյայի համար կարեւորը վատահոլությունն է առ արդար դատաստան եւ փրկություն. անկախ այն բանից, թե մարդ ինչ ծանրության մեղք է գործել, միեւնույն է, միշտ էլ հնարավորություն կա Աստծու առջեւ զղջալու, խոստովանելու, մեղքերը քավելու եւ վերափոխման ու մաքրագործման ճանապարհով հուսալու արդար հատուցում: Եթե դրախտից վտարվելու պատճառը մեղքն էր, ապա վերադարձի նախապայմանը՝ մեղքերից ազատվելն ու մաքրագործվելը: Ընդ որում, դա պետք է տեղի ունենա մարդու երկրային կյանքի ընթացքում, որովհետեւ նա այլեւս չի ունենալու մեղանշելու

Բնականաբար, Աստծու տանը գործած մեղքը առավել մեծ է եւ ենթադրում է ավելի ծանր պատիժ, քան այլուր գործածը. զ. Հստ ժամանակի. կախված այն բանից, թե երբ է գործվել մեղքը՝ պատանեկության, ծերության ժամանակ, սովորական թե տոնական օրերին, ըստ այդմ էլ որոշվում է մեղքի մեծությունն ու ծանրությունը: Օրինակ՝ տոնական օրը գործած մեղքը առավել է պատժվում, քան սովորական օրերին կատարածը. է. Մյուս չորս կատեգորիաների դրություն, տիրապետում, գործողություն եւ կրում, պարագայում Ս. Գրիգոր Տաթևացին եւս համանմանություններ է տեսնում դրանց ու մեղքերի մեծության միջեւ:

³⁸ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, էջ 20:

ժամանակ ու հնարավորություն (Ս. Գրիգոր Տաթեւացին ժխտում է քավարանի գոյությունը):

Այսպիսով, Ս. Գրիգոր Տաթեւացու վերոբերյալ բացատրություններից կարելի է ձեւակերպել նրա մեղքաբանական տեսության հետեւյալ դրույթները. նախ՝ վերածնված (մկրտված) մարդու բնությունը մաքուր է, այսինքն՝ նախնական մեղքի հետեւանքները այնպիսին չեն, որ լինեն մեղքերի անմիջական պատճառ, երկրորդ՝ մեղքը անձնիշխան մարդու գործունեության հետեւանք է, երրորդ՝ մեղքի համար մեղավոր է ոչ միայն եւ ոչ այնքան մարմինը, այլեւ մարդը՝ իր բոլոր մասերով ու անդամներով հանդերձ: Այս իմաստով, թեեւ առանձնացնելի են մարմնական ու հոգեկան մեղքեր, սակայն ճիշտ կլինի դրանք անվանել հոգեմարմնական՝ նկատի ունենալով նաեւ այն, որ հարույթյան ժամանակ հոգին ու մարմինը միասին են պատասխան տալու իրենց արարքների համար: Չորրորդ՝ քանի որ մեղքերի համար առավելապես պատասխանատու է միտքը, որ կոչված է կառավարելու հոգին եւ մարմինը, զսպելու դրանց ծայրահեղությունները, ուստի առաքինի ապրելակերպ ընտրելու եւ երկրային կյանքում փրկությանը նախապատրաստվելու համար հարկավոր է առաջին հերթին միտքը հեռու պահել մեղքերից: Հինգերորդ՝ առավել վտանգավոր են մահացու մեղքերը, քանի որ դրանք գործվում են կամավոր ու գիտակցաբար (այս հարցում Ս. Գրիգոր Տաթեւացին փորձում է համադրել մեղքաբանության տարբեր ավանդույթներ, ի մասնավորի մահացու մեղքերի թվաքանակի եւ հաջորդականության հետ կապված Եվագր Պոնտացու եւ Եկեղեցու (արեւմտյան) վարդապետների հայացքները): Վեցերորդ՝ եթե դրախտից վտարվելու պատճառը մեղքն էր, ապա վերադարձի նախապայմանը՝ մեղքերից ազատվելն ու մաքրագործվելը, այսինքն՝ ապաշխարելը, որը գրսեւորվում է զղջմամբ, խոստովանությունով եւ հատուցմամբ:

РЕЗЮМЕ

Как у многих средневековых мыслителей, так и у Св. Григора Татеваци (1346–1409) в центре религиозно-богословских и нравственно-философских размышлений стоит парадигма «грехопадение-спасение», то есть проблема греха и спасения грешника, что предполагает необходимость наличия

теоретических разработок о грехах, их сущности, причинах, видах, функциях, преодолении и способах их практического устранения. Определяя грех, Татеваци в первую очередь акцентирует обстоятельства, при которых человек отворачивается от Бога, не подчиняется, игнорирует и нарушает божественные заповеди и законы. Причинами совершения греха являются уход от Бога, злонамеренность, свободная воля, злые обычаи, духовно-телесные страсти и желания, насилие, невежество, нарушение соотношения элементов и экстрактов, составляющих основу человеческой природы и т.д. Факт существования множества причин совершения греха позволяет Татеваци сделать следующие выводы:

Во-первых, в грехе виновно не только и не столько тело, сколько человек со всеми своими составляющими.

Во-вторых, за грехи в первую очередь ответственна мысль, которая призвана контролировать части души и тела, сдерживать их крайности.

В-третьих, так как главная ответственность за грехи возлагается на мысль, то наиболее опасна греховность научная, ибо грешник знает, что он, нарушая божественные и человеческие законы, совершает зло.

Татеваци делит грехи на разные группы, однако, в основном, анализирует первородные, простительные и смертельные. По его мнению, первородный грех существенно изменил судьбу человека: нарушил и космическую гармонию, и благоустройство природы человека, перевернул с ног на голову его отношения с Богом, природой, живыми существами, оставив неизгладимый след в сущности человека и осквернив его видовые качества и, особенно, ослабив его познавательные и волевые качества. Относительно смертельных грехов Татеваци пытается соотнести различные традиции амарталогии, в частности, взгляды Евагрия Понтийского и учителей церкви (западной), связанные с количеством и последовательностью грехов. Наличие грехов не только не мешает, но и делает неизбежным процесс спасения, что предполагает нравственные действия, характерные для христианина, в частности, приобретение добродетелей и покаяние (раскаяние, исповедь, воздаяние).

SUMMARY

The axis of religious-theological and ethical-philosophical thoughts of Saint Gregory of Tatev (1346–1409), as well as of many other medieval thinkers is the

paradigm of “sinfulness-salvation”, i.e. the sin and the problem of salvation of sinful human beings that surely assumes presence of theoretical elaborations about sins, their nature and reasons, types, functions, practical ways of overcoming sins and their abolition. Defining the sin, Gregory of Tatev first of all emphasizes the circumstances of turning away from God, disobedience, negligence and breaking of God’s commandments and laws. Some of the reasons of committing sins are as follows: being away from God, ill-intentions, free will, evil habits, spiritual-bodily passions and desires, violence, ignorance, the interrelation disbalance of elements and insets that make up the human nature, etc. Considering the fact that reasons for committing sins are so diverse, Gregory of Tatev comes to the following conclusions. Firstly, it’s not only and not so much the body that is guilty of sin, but the human being with all his/her parts. Secondly, the main responsibility for sins lies upon mind, which rules over parts of the body and soul and hold back their extremities. Thirdly, as the mind is mainly responsible for sins, therefore, it is more dangerous and harmful to sin with acknowledgement, because the sinner knows that he/she does evil by breaking divine and human laws. Gregory of Tatev classifies the sins into different groups, but mainly touches upon the analysis of original, venial and mortal sins. According to him, the original sin changed human beings’ fate thoroughly, disrupted the harmony of both the universe and the good order of human nature, turned their relations with God, nature and other creatures upside down, left an indelible trace on human nature profaning racial traits and especially weakening their cognitive and volitional abilities. With regard to mortal sins, Gregory of Tatev tries to synthesize different traditions of hamartiology, in particular the views of (Western) Church Fathers and Evagrius Ponticus concerning the number and sequence of mortal sins. The presence of sins does not impede, but makes the salvation inevitable, which assumes moral code of conduct peculiar to Christians, in particular the acquisition of virtues and penitence, i.e. repentance, confession and forgiveness of sins.

